1.

PÁRKAPCSOLATOK

Pongrácz Tiborné

FŐBB MEGÁLLAPÍTÁSOK

- Az elmúlt két évtizedet a házasságkötések számának csökkenése jellemezte: 1990 és 2011 között az első házasságkötések száma 50%-kal, az újraházasodásoké pedig 36%-kal esett vissza. A teljes első női házasságkötési arány 0,39, ami azt vetíti előre, hogy tartósulása esetén a nők többsége (61%-a) élete folyamán nem fog házasságra lépni.
- Folyamatos növekedést mutat az először házasulók életkora. Ez 2010-ben a nőknél 28,7 év, a férfiaknál 31,4 év volt, ami 1990-hez képest mindkét nem esetében 6,7 éves emelkedést jelent.
- Az első házasságkötés mutatóinak területi megoszlása változatos képet mutat. Általánosságban megállapítható, hogy a Dunántúlon nagyobb a házasságkötési hajlandóság, mint az Alföldön. Budapesten az országos átlagnál gyakrabban kerül sor a házasság megkötésére; különösen a budai kerületekben intenzívebb a párok házasodási aktivitása.
- Az újraházasodások az első házasságkötésekhez képest kisebb mértékben, de szintén csökkentek. Az újraházasodás az özvegyekhez viszonyítva lényegesen gyakoribb az elváltak, a nőkhöz viszonyítva pedig a férfiak között. Leginkább az elvált férfiak, legkevésbé az özvegy nők vállalkoznak újra házasságkötésre (vagy kevesebb lehetőségük van rá).
- Az élettársi kapcsolatok bemutatására rendelkezésre álló, az Életünk fordulópontjai című demográfiai panelből származó reprezentatív adatok arra engednek következtetni, hogy az együtt élő párok többsége nem tervezi a kapcsolat legalizálását. Házasságkötési terveik elsősorban a fiatalabb korosztályoknak, a „próbaházasságban” élőknek vannak.
- A közvélemény szerint a próbaházasság mint párkapcsolati forma súlya meghatározó a fiataloknak ajánlott együttélési javaslatokban, az előzetes együttélés nélküli házasságkötés preferálása viszont fokozatosan csökken. Az élettársi kapcsolat mint véglegesen választandó életforma kismértékű emelkedést mutat, de az adatok alapján továbbra sem tekinthető túlzottan népszerűnek.
- A gyermekek stabil családi környezetben, házasságban élő szülők melletti nevelkedésének szempontja egyre kevésbé játszik szerepet a párkapcsolati formák megítélésében, elfogadottságában. Míg korábban a túlnyomó többség szükségesnek és fontosnak tartotta a szülők párkapcsolatának törvényesítését, napjainkra ez az álláspont határozott kisebbségbe került.

A PÁRKAPCSOLATOK ALAKULÁSÁNAK JELLEMZŐI

Az elmúlt két évtizedben a házasodási mozgalmakat a házasságkötések számának folyamatos csökkenése jellemezte. Az 1990. évi 66 405 házasságkötéssel szemben 2011-ben csak 35 520 házasság megkötésére került sor. A visszaesés különösen az első házasságkötések esetében volt jelentős (50%-os), míg a korábban már házasságban éltek újraházasodása mérsékeltebben, csupán 36%-kal csökkent.

A házasodási mozgalom igen kedvezőtlen alakulását jól illusztrálja a nők *teljes első házasságkötési arányszámának* [F] alakulása.

1. ábra: ***A teljes első női házasságkötési arányszám alakulása 1990 és 2010 között***

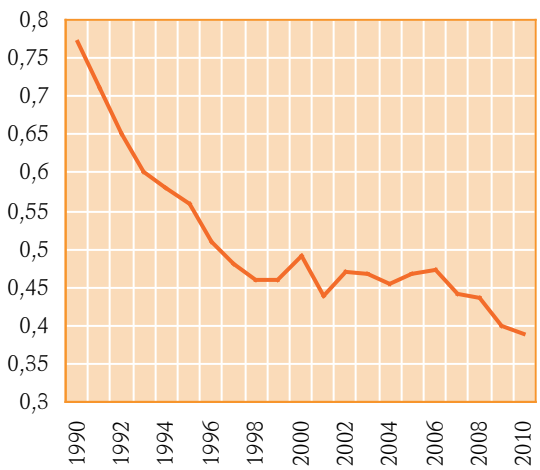

Forrás: Demográfiai évkönyvek, 1990–2010.

Míg az 1960-as években még csaknem minden nő életében legalább egyszer házasságra lépett – és még 1990-ben is mintegy háromnegyedük –, napjaink házasodási szokásait tartósnak feltételezve a nőknek 61%-a de jure hajadonként fogja leélni az életét.

Jelentősen átalakult a házasulók korstruktúrája is: az első házasságra lépő menyasszonyok és vőlegények mintegy 7 évvel lettek korosabbak. Míg 1990-ben az első házasságkötési kor a nők esetében 22 év, a férfiaknál 24,7 év volt, 2010-ben az első házasság megkötésére a nőknél már 28,7, a férfiaknál pedig 31,4 éves korban került sor.

1. táblázat: ***Ezer megfelelő korú nőtlen férfira és hajadon nőre jutó első házasságkötés***

Korcsoport	Férfiak			Nők		
	1990	2000	2010	1990	2000	2010
–19	9,3	2,3	0,9	50,7	12,3	3,3
19–24	121,0	32,5	7,4	185,4	60,7	18,1
25–29	122,1	71,1	30,1	114,3	80,5	48,5
30–34	49,4	55,8	41,0	50,7	42,5	41,4
35–39	21,8	23,2	26,9	25,2	19,8	21,5
40–	16,2	16,2	16,2	13,3	10,6	12,5

Forrás: KSH Népmozgalmi adatok.

Az ezer megfelelő korú nőtlen férfira, illetve hajadon nőre jutó házasságkötési arányszámok 1990 és 2010 között szinte valamennyi korcsoportban erőteljes visszaesést mutatnak, de a házasságra lépők korstruktúrájának megváltozása miatt az arányszámok jelentős átrendeződése is tapasztalható. Míg 1990-ben 185,4-es értékkel a 19–24 éves korban kötötték legnagyobb gyakorisággal az első házasságot, addig 2010-re ez az érték a negyedére csökkent, és a modus a 25–29 éves korra tevődött át. A 19 évesnél fiatalabb korban 2010-ben gyakorlatilag szinte nem került sor házasságkötésre abban a korcsoportban, amely a nők esetében még 1990-ben is igen népszerű volt (50,7). Az első házasságkötések gyakorlatában és időzítésében 20 év alatt jelentős változások következtek be; 1990-ben a nők 20,3%-a lépett 30 évesnél idősebb korában oltár elé, 2010-ben arányuk 52% volt.

Az első házasságkötések területi, kistérségi megoszlása figyelemre méltóan változatos képet mutat.

2. ábra: ***A teljes első női házasságkötési arány alakulása kistérségek szerint***

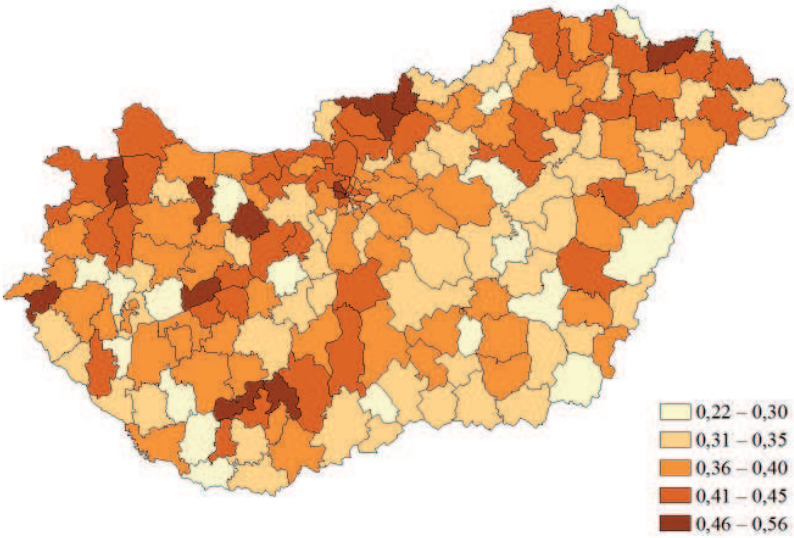

Forrás: KSH Népmozgalmi adatok.

Az országos átlag (0,39) feletti gyakorisággal házasodnak Északnyugat-Dunántúlon és Közép-Magyarországon a Duna mentén, valamint Észak-Magyarország egyes térségeiben. A sajátságosan magas házasodási blokkokat ugyanakkor a legalacsonyabb házasságkötési értékeket mutató foltok tarkítják, ezért nem lehet egyértelműen azt állítani, hogy a házasságkötési magatartás nagyobb területi egységenként homogén lenne. Általánosságban azonban megállapítható, hogy az Alföldön alacsonyabb a házasodási hajlandóság, mint a Dunántúlon. Budapesten a házasságkötések az országos átlaghoz képest viszonylag kedvezően alakulnak, bár a kerületek között jelentős különbségek tapasztalhatók. Míg a budai kerületekben a teljes első házasságkötési arány 0,50 körül van (a XII. kerületben 0,56), addig a VIII. kerületben ez csupán 0,32, Csepelen pedig 0,33. A kerületek többsége azonban az országos átlag körüli vagy a feletti mutatókkal rendelkezik, az ott lakók – az igen kedvezőtlen országos helyzethez képest – nagyobb arányban döntenek az első házasság megkötése mellett.

1990 és 2010 között változás tapasztalható az összes házasságkötésen belül az először házasságra lépők, illetve az újraházasulók egymáshoz viszonyított arányában. Az újraházasodások is visszaestek, ám míg az első házasságkötésekben 20 év alatt 50%-os csökkenés következett be, az újraházasulók száma 2010-ben csak 36%-kal volt kevesebb, mint 1990-ben. A változás más szóval úgy is jellemezhető, hogy az első házasságkötések és az újraházasodások 1990-ben közel háromnegyed–egynegyed aránya 2010-re kétharmad–egyharmad megoszlásra módosult.

2. táblázat: ***Újraházasodások nemek és családi állapot szerint (ezer megfelelő családi állapotú férfira és nőre)***

Év	Elvált		Özvegy	
	férfi	nő	férfi	nő
1990	46,4	32,4	10,3	2,1
2000	29,1	19,7	4,9	0,9
2010	21,3	14	3,4	0,6

Forrás: KSH Népmozgalmi adatok.

Az újraházasodás lényegesen gyakoribb az elváltak között az özvegyekhez viszonyítva, a férfiak között pedig a nőkhöz viszonyítva.

Míg 1990-ben az elvált férfiak közel fele kötött ismételten házasságot, napjainkban csupán egyötödük vállalkozik erre még egyszer. A visszaesés főként a fiatal (30 év alatti) korosztályok esetében jelentős, az idősebbek újraházasodási hajlama kevésbé esett vissza. A nők – korösszetételi okok miatt – eleve rosszabb pozícióban vannak az újraházasodási esélyeket illetően. Különösen idősebb korban csökken számottevően a nők újbóli házasságkötésének valószínűsége.

3. ábra: ***Az élettársi kapcsolatban élő férfiak és nők házasságkötési tervei, 2008 (%)***

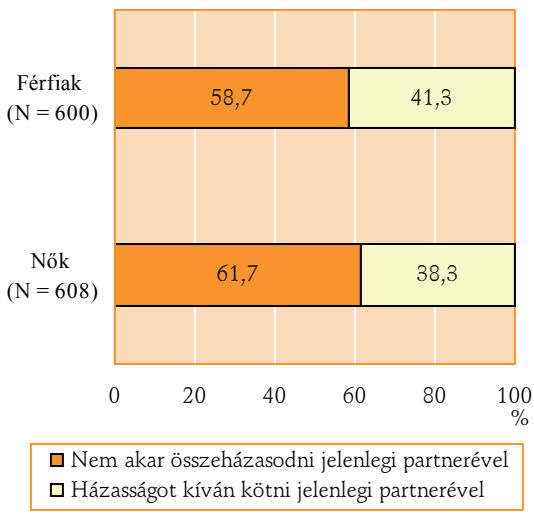

Forrás: NKI Életünk fordulópontjai című demográfiai adatfelvétel, 2008, 3. hullám.

A házasságkötések számának csökkenése jelentős részben a házasságkötés nélküli együttélések terjedésére, gyakoribbá válására vezethető vissza. Az élettársi kapcsolatok részletes bemutatása a 2011. évi népszámlálás adatainak elemzésre alkalmas feldolgozása után válik lehetségessé, ezért most az Életünk fordulópontjai című reprezentatív panelvizsgálat néhány eredményének, megállapításának bemutatására szorítkozunk. A panelvizsgálat 2004. évi felvételénél a párkapcsolatban élők 84%-a házasságban, 16%-a élettársi kapcsolatban élt (1191 személy). A 2008-ban történt ismételt felkeresés során mindössze 15%-uk számolt be arról, hogy élettársával azóta házasságot kötött, 63%-uknál öt év elteltével is változatlanul fennállt az élettársi kapcsolat, és 20% számolt be a kapcsolat időközbeni megszűnéséről.

4–5. ábra: ***Élettársi kapcsolatban élők házasságkötési tervei***

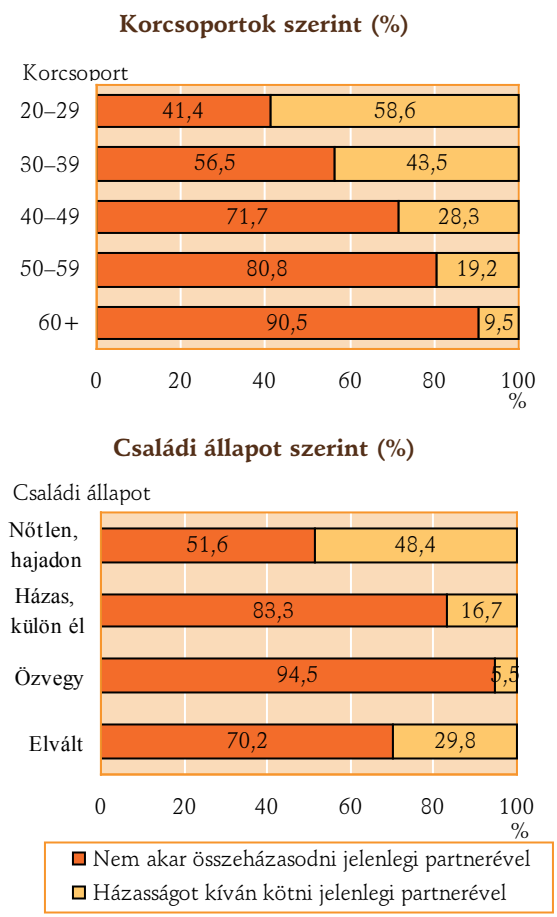

Forrás: NKI Életünk fordulópontjai című demográfiai adatfelvétel, 2008, 3. hullám.

A 2008-ban élettársi kapcsolatban élők túlnyomó többsége a későbbiekben sem kíván partnerével házasságot kötni. A férfiak és nők házasodási tervei között – a közvélekedéssel ellentétben – nincs jelentős eltérés. A férfiak 59%-a, a nők 62%-a nem szeretné kapcsolatát törvényesíteni. A kutatásokból nem derül ki, hogy a házasságkötés elutasítása a jelenlegi életformával való elégedettségre, vagy a kapcsolat minőségével való elégedetlenségre vezethető-e vissza. A kapcsolat legalizálásának szándéka inkább a 30 évesnél fiatalabb párok esetében tapasztalható – de magasnak mondható még a 30–39 éves férfiak és nők korcsoportjában is –, megerősítve azt a feltevést, hogy a fiatalabb életkorban létesített élettársi együttélések csak átmeneti párkapcsolati formának, próbaházasságnak tekinthetők.

Az élettársi kapcsolatban élő elváltak, illetve özvegyek újraházasodási hajlandósága meglehetősen alacsony; többségük számára a házasság nélküli együttélés végleges életformaválasztásnak tűnik.

NEMZETKÖZI KITEKINTÉS

A párkapcsolatok pluralizálódása az európai országok többségében is tapasztalható, de a folyamat az egyes országokban egymástól eltérő időben, ütemben és mértékben zajlott. A közép- és kelet-európai országokat – Magyarországhoz hasonlóan – az 1990-es évek elejéig magas arányú és fiatal korban kötött házasodás jellemezte. A nyugat-európai országokban a házasságra lépők aránya jóval alacsonyabb, az első házasságkötés életkora pedig jóval magasabb volt.

A házasságkötésekben az elmúlt másfél évtized alatt bekövetkezett radikális csökkenés következtében a közép- és kelet-európai országok napjainkra Európa legalacsonyabb szintű házassági mozgalmát mutatják (6. ábra). A nyugat-európai országokban sokkal kisebb mértékű volt a csökkenés, sőt néhány észak-európai országban (például Dániában vagy Finnországban) emelkedett a házasodási kedv. Európán belül a házasságkötések gyakoriságát illetően közeledés tapasztalható az egyes országok között: a korábban magas házasodási arányszámokat mutató közép- és kelet-európai országok mutatói a nyugat- és észak-európai országok korábban is viszonylag alacsony értékeihez közelednek, illetve csökkenek még ezeknél is alacsonyabb szintre.

6. ábra: ***A nők teljes első házasságkötési aránya Európában, 1990 és 2004***

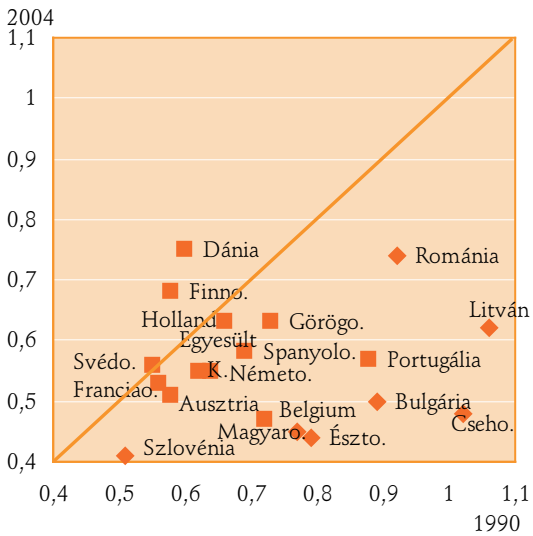

Forrás: Demográfiai évkönyvek.

A nők első házasságkötés-kori átlagos életkora az elmúlt másfél évtizedben az európai régió egészében emelkedést mutatott (7. ábra). Ez az emelkedés a közép- és kelet-európai régióban kétségkívül nagyobb arányú volt, mint Európa többi részén, de a hagyományosan létező különbségek megmaradtak: a kelet- és nyugat-európai házasodási minták napjainkban is elkülönülnek. A jelenlegi helyzet tehát röviden úgy jellemezhető, hogy Nyugat-Európában magasabb életkorban, ám

nagyobb intenzitással köttetnek meg az első házasságok, mint a keleti régióhoz tartozó országok többségében.

7. ábra: ***A nők átlagos életkora az első házasságkötéskor Európában, 1990 és 2006***

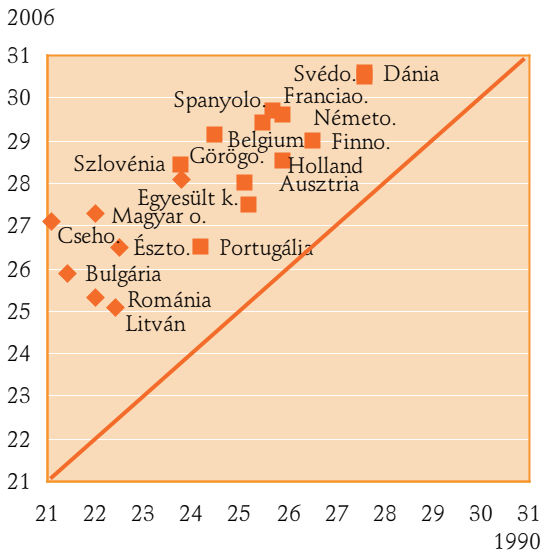

Forrás: Demográfiai évkönyvek.

Az élettársi kapcsolatok növekvő térhódítása Európa-szerte megfigyelhető tendencia. Az elterjedtség mértékében, a kapcsolat időtartamában és kimenetelében azonban régiónként jelentős különbségek mutatkoznak. Az észak-európai országokban a nem házas együttélések igen elterjedtek, az első párkapcsolat vonatkozásában szinte általánosnak mondhatók, és magas, 30% körüli a véglegesen ezt az életformát választók aránya. Ezzel szemben néhány dél-európai országban (Olaszországban, Görögországban vagy Cipruson) kevésbé népszerűek a házasságkötés nélküli együttélések, a nem túl fiatalon megkötött házasságot általában nem előzi meg a párok együttélése, vagyis ezekben az országokban az élettársi kapcsolat nem jelent tényleges alternatívát a házassággal szemben. E csoporthoz kapcsolható még Lengyelország, Szlovákia és Litvánia is, ami arra utal, hogy az érintett országok esetében a katolikus vallás közös értékrendjének magatartást befolyásoló szerepéről van szó. Magyarország, mint láttuk, a középmezőnyben helyezkedik el. A házasság nélküli együttélés elsősorban az első párkapcsolat esetében jelent tényleges alternatívát, de kétségkívül emelkedést mutat a házasságon kívüli tartós együttélést választó férfiak és nők aránya is.

AZ EGYES PÁRKAPCSOLATI FORMÁK NÉPSZERŰSÉGE A KÖZVÉLEMÉNYBEN

A Népességtudományi Kutatóintézetben végzett közvélemény-kutatások arról tanúskodnak, hogy a házasság intézményét – a házasodási magatartásban bekövetkezett változások ellenére – változatlanul pozitívan ítéli meg a társadalom.

8. ábra: ***A vélemények megoszlása „a házasság idejétmúlt intézmény" állításáról***

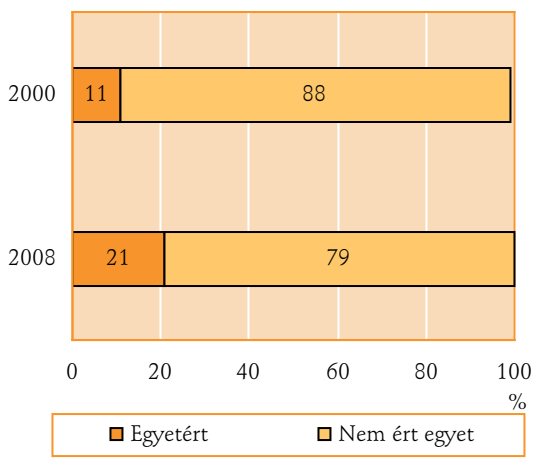

Forrás: Az NKI 2000. évi adatfelvétele és az Életünk fordulópontjai című panelvizsgálat, 2008. 3. hullám.

Bár a házasság intézményét elutasítók aránya a 2000-es évek végére csaknem megduplázódott, az így vélekedők még mindig erős kisebbségi véleményt képviselnek. A megkérdezettek négyötöde változatlanul nem ért egyet az „idejétmúlt" jelzővel, nem tekinti korszerűtlen párkapcsolati formának a házasságot.

Különösen erős házasságpártiság nyilvánul meg a fiataloknak tanácsolt életforma megjelölése kapcsán. A „Mit tanácsolna, milyen életformát válasszanak a fiatalok" kérdést 1990 óta több alkalommal is feltettük, utoljára 2009-ben.

3. táblázat: ***A párkapcsolatos együttélés két formájának preferálásában tapasztalt véleményváltozások (18–50 év közötti férfiak és nők, %)***

Javasolt életforma	1991	2001	2004*[*]	2009
Házasság, ezen belül:	87,8	84,9	83,5	80,0
előzetes együttélés után	55,6	67,3	69,9	69,7
előzetes együttélés nélkül	32,2	17,6	13,6	10,3
Élettársi együttélés	7,7	9,7	11,8	15,0
Egyéb vélemény, illetve nem tudja	4,5	5,4	4,6	5,0
Összesen	100,0	100,0	100,00	100,0
Esetszám	569	10 089	7 424	1 515

[*] 21–50 évesek
Forrás: Az NKI 1991. évi, 2001. évi, 2004. évi és 2009. évi adatfelvételei.

A házasság mint a fiatalok számára javasolt életforma preferálása ma is kiemelkedő. A közel két évtized alatt azonban sokat változott a házas életforma megvalósításának módjára vonatkozó hozzáállás, folyamatosan növekedett az esküvő előtti együttélés, a próbaházasság gyakorlatának pártfogolása. A házasságkötés nélküli együttélést mint tartós, végső párkapcsolati formát tanácsolók aránya az emelkedő tendencia ellenére változatlanul nagyon alacsony. Megállapítható, hogy bár a magyar társadalom nem tekinti optimális életformának az élettársi együtteléseket, mégis egyre növekvő arányban tolerálja azok létezését, emelkedő gyakoriságát.

4. táblázat: ***„Nincs abban semmi rossz, ha egy fiatal pár együtt él anélkül, hogy házasságot akarna kötni" (18–50 év közötti férfiak és nők, %)***

Vélemény	1991	2000	2009
Egyetért	25,4	70,7	75,7
Nem ért egyet	59,5	26,1	7,9
Bizonytalan	15,1	3,2	16,4
Összesen	100,0	100,0	100,0
Esetszám	569	1776	1515

Forrás: Az NKI 1991. évi, 2000. évi és 2009. évi adatfelvételei.

Korábban erős társadalmi elvárás volt a fiatal párokkal szemben, hogy a terhesség bekövetkezte esetén kössenek házasságot. A kapcsolat törvényesítése nemcsak a születendő gyermek státusa, de a szülők, mindenekelőtt az anya helyzete, erkölcsi megítélése szempontjából is fontos volt. Nem, vagy csak kevéssé volt elfogadott „leányanyaként" gyermeket a világra hozni. Ez a társadalmi norma még az 1990-es években is élt és hatott, amit jól bizonyít, hogy a menyasszonyok 23–25%-a állt terhesen az oltár elé, és a házasságon kívüli születések aránya a mai 40%-kal szemben mindössze 13%-os volt. Az 1991-ben és 1997-ben végzett közvélemény-kutatásaink adatai szerint a megkérdezettek mintegy kétharmada tartotta fontosnak, hogy a gyermeket váró szülők még a gyermek megszületése előtt házasságra lépjenek.

Napjainkra mind a közvélekedés, mind a tényleges demográfiai magatartás alapvetően megváltozott.

5. táblázat: ***„Terhesség esetén mennyire fontos a házasság megkötése?" (18–50 év közötti férfiak és nők véleménye, %)***

A házasság megkötése…	2001	2009
Fontos	57,7	50,2
születés előtt	83,3	65,2
születés után	14,7	10,9
mindegy mikor		23,8
Összesen	100,0	100,0
Nem fontos	41,1	49,0
Nem tudja	1,2	0,8
Összesen	100,0	100,0
Esetszám	10089	1616

Forrás: Az NKI 2001. évi és 2009. évi adatfelvételei.

A házasság megkötését fontosnak, illetve nem fontosnak tartók aránya kiegyenlítődött. A korábbi társadalmi norma fellazulása a párok magatartásának változásában is tetten érhető: 2010-ben a terhesen házasságra lépő menyasszonyok aránya a korábbi értéknek csupán mintegy fele, mindössze 11,6% volt.

Egy-két évtizede a közvélemény még nem csupán „a férjezett anya" státust tartotta fontosnak, de a születendő gyermek helyzetének rendezése, stabilizálása szempontjából is szükségesnek látta a szülők házasságkötését.

6. táblázat: ***„A gyermekek számára ma már mindegy, hogy szüleik házasságban vagy élettársi kapcsolatban élnek" (18–50 év közötti férfiak és nők véleménye, %)***

Az állítással …	1991	1997	2009
egyetért	20,4	30,7	51,7
részben egyetért, részben nem	17,2	14,2	23,1
nem ért egyet	62,4	55,0	24,3
Nem tudja	–	–	0,8
Összesen	**100,0**	**100,0**	**100,0**
Esetszám	569	889	1616

Forrás: Az NKI 1991. évi, 1997. évi és 2009. évi adatfelvételei.

A házasságon kívüli születések évről évre növekvő, napjainkra 40% körüli aránya a házasságon kívül született gyermekek vonatkozásában is átalakította a társadalom értékítéletét. Míg korábban a közvélemény a gyermek státusa, óvodai, iskolai megítéltetése szempontjából fontosnak tartotta a szülők házasságkötését, a gyermek legitim származását, addig napjainkra, mintegy 20 év alatt teljesen megfordultak a vélemények, és többségbe kerültek azok, akik a házasságkötést a gyermek szempontjából másodlagos kérdésnek minősítik.

9. ábra: ***A házasságon kívüli születések aránya és „a gyermekeknek mindegy…" vélemény alakulása***

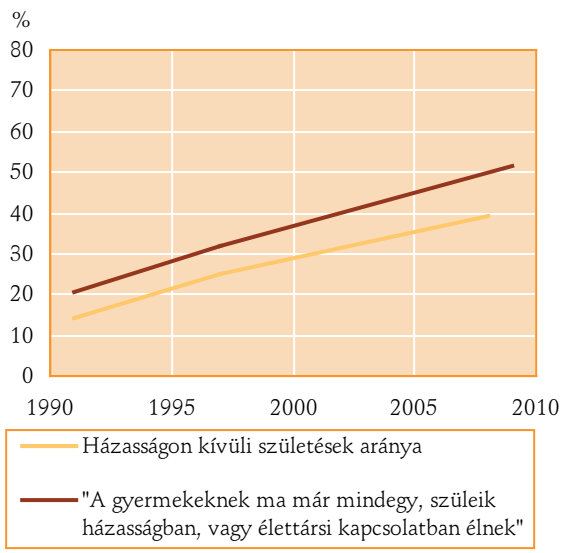

Forrás: S. Molnár E. (2010).

Összefoglalva megállapítható, hogy a házasodási magatartásban tapasztalható negatív tendencia, a házasságkötések számának 1990 óta tapasztalt csökkenése az utóbbi években tovább folytatódott. A visszaesés nagyobb mértékű volt az első házasságkötések, mint az újraházasodások esetében. A házasodási mozgalommal kapcsolatos értékváltozások

nem elsősorban a házasság intézményének létjogosultságával összefüggésben jelentkeznek, hanem az alternatív életformák, mindenekelőtt az élettársi együttélések mind teljesebb elfogadása terén tapasztalhatók. A gyermek származása legalizálásának és nevelkedése stabilitásának – korábban oly fontos – szempontjai is háttérbe szorultak, ami az individualizáció fokozódó térnyerésére és a tradicionális értékek visszaszorulására hívja fel a figyelmet.

FOGALMAK

Teljes első házasságkötési arányszám: azt mutatja, hogy a házasodási korba lépő, 15 éves kort elért férfiak, illetve nők hányad része kötne házasságot bizonyos (nőknél 49, a férfiaknál 59 éves) életkorig. Azon a feltételezésen alapul, hogy az adott naptári évben 15 éves korukat elérő férfiak, illetve nők ugyanolyan gyakorisággal fognak házasodni 50, illetve 60 éves korukig, mint az adott naptári évben a megfelelő korú (15–49, illetve 15–59 éves) nők és férfiak.

Első tartós párkapcsolat: a fiatalok első együttéléses párkapcsolata, amely lehet házasság vagy élettársi kapcsolat.

IRODALOM

Andorka R. (2006): *Bevezetés a szociológiába*. Második, javított és bővített kiadás. Szerk. Spéder Zs. Osiris Kiadó, Budapest.

Bukodi E. (2001): A párkapcsolat-formálódás és -felbomlás néhány társadalmi meghatározója. In Nagy I. – Pongrácz Tné – Tóth I. Gy. (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2001*. TÁRKI – Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest: 88–112.

Bukodi E. (szerk.) (2004): *Társadalmi helyzetkép 2003*. KSH, Budapest.

Csernák Jné – Pongrácz Tné – S. Molnár E. (1992): *Élettársi kapcsolatok Magyarországon*. NKI Kutatási jelentések 46. KSH NKI, Budapest.

Kamarás F. (2005): Családalapítás és gyermekvállalás Európában. In Nagy I. – Pongrácz Tné – Tóth I. Gy. (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2005*. TÁRKI – Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium, Budapest: 87–101.

Pongrácz Tné (2008): A párkapcsolati formák változó népszerűsége. *KorFa,* 2008/3–4: 1–3.

Pongrácz Tné (szerk.) (2011): *A családi értékek és a demográfiai magatartás változásai*. NKI Kutatási jelentések 91. KSH NKI, Budapest.

Pongrácz, M. – Spéder, Zs. (2008): Attitudes Towards Forms of Partnership. In Höhn, Ch. – Avramov, D. – Kotowska, I. (eds.): *People, Population Change and Policies. Lessons from the Population Policy Acceptance Study*, Volume 1, Springer: 93–112.

Pongrácz Tné – Spéder Zs. (2003): Élettársi kapcsolat és házasság – hasonlóságok és különbségek az ezredfordulón. *Szociológiai Szemle,* 2003/4: 55–75.

S. Molnár E. (2001): Élettársi együttélések – tények és vélemények. In Nagy I. – Pongrácz Tné – Tóth I. Gy. (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2001*. TÁRKI – Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest: 65–87.

S. Molnár E. (2010): Párkapcsolat létesítését/megszüntetését érintő magatartási normák változásának megfigyelése. *Demográfia*, 2010/2–3: 234–273.

Spéder Zs. (2005): Az európai családformák változatossága. Párkapcsolatok, szülői és gyermeki szerepek az európai országokban az ezredfordulón. *Századvég,* 2005/3: 3–48.

Spéder Zs. – Kapitány B. (2007): *Gyermekek – vágyak és tények. Dinamikus termékenységi elemzések.* NKI Műhelytanulmányok 6. KSH NKI, Budapest.

Tóth O. (1999): Családformák és együttélési minták a mai magyar társadalomban. In Pongrácz Tné – Tóth I. Gy. (szerk.): *Szerepváltozások Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 1999*. TÁRKI – Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest: 53–62.

Utasi Á. (2004): *Feláldozott kapcsolatok. A magyar szingli*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest.